

“TA’VIZ UL-OSHIQIN” MATNIDA O‘XSHATISHLARNING LINGVISTIK TASNIFI VA IFODA VOSITALARI

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi
Toshkent axborot texnologiyalari
universitetining o‘qituvchisi,
Xaitbayeva Nazokat Adilbek qizi
E-mail: nazokatxaitbayeva@bk.ru

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Ogohiyning “*Ta’viz ul-oshiqin*” asarida qo‘llangan o‘xshatishlarning lingvistik xususiyatlari tadqiq etildi. Tadqiqot jarayonida o‘xshatishlarning semantik tuzilishi, ifodaviy imkoniyatlari hamda mumtoz adabiyot poetikasidagi ahamiyati yoritiladi. Maqola natijalari Ogohiy ijodining til va uslub xususiyatlarini chuqurroq anglash, shuningdek, o‘zbek mumtoz adabiy tilining rivojlanish jarayonini o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Ogohiy, *Ta’viz ul-oshiqin*, o‘xshatish (tashbeh), lingvistik tahlil, badiiy til, ifoda vositalari, semantika, mumtoz poetika, lisoniy birliklar, o‘zbek mumtoz adabiy tili.

LINGUISTIC CLASSIFICATION AND MEANS OF EXPRESSION OF SIMILITIES IN THE TEXT “TA’VIZ UL-ASHIQIN”

Named after Muhammad al-Khwarizmi
Lecturer, Tashkent University of
Information Technologies,
Khaitbayeva Nazokat Adilbek kizi
E-mail: nazokatxaitbayeva@bk.ru

ANNOTATION

In this article, the linguistic features of similes used in Ogahiy’s work “*Ta’viz ul-ashiqin*” are examined. During the research process, the semantic structure of the similes, their expressive potential, and their significance in the poetics of classical literature are analyzed. The findings of the study contribute to a deeper understanding of the linguistic and stylistic characteristics of Ogahiy’s творчество and serve as an important source for studying the development of the Uzbek classical literary language.

Keywords: Ogahiy, *Ta’viz ul-ashiqin*, simile, linguistic analysis, artistic language, expressive means, semantics, classical poetics, linguistic units, Uzbek classical literary language.

O'zbek mumtoz adabiyoti tarixida Ogohiy ijodi alohida o'rin tutadi. Uning "Ta'viz ul-oshiqin" asari badiiy yuksakligi, obrazlar tizimining rang-barangligi hamda til vositalarining mahorat bilan qo'llangani bilan ajralib turadi. Asarda o'xshatish (tashbeh) san'ati yetakchi badiiy vositalardan biri bo'lib, u lirik qahramonning ichki kechinmalari, muhabbat va iztirob holatlarini ta'sirchan ifodalashga xizmat qiladi. Mazkur maqolada "Ta'viz ul-oshiqin" matnida uchraydigan o'xshatishlarning lingvistik tasnifi hamda ularning ifoda vositalari tahlil qilinadi. "Ta'viz ul-oshiqin"*da o'xshatishlar turli ifoda vositalari orqali namoyon bo'ladi. Tabiat unsurlari (oy, quyosh, yulduz, gul), diniy-falsafiy tushunchalar hamda inson ruhiy holatiga oid obrazlar o'xshatishning asosiy manbalari hisoblanadi. Bu ifoda vositalari orqali muallif muhabbat, hijron, sadoqat kabi mavzularni yanada jonli va ta'sirchan tasvirlaydi. Xulosa Xulosa qilib aytganda, "Ta'viz ul-oshiqin" matnida o'xshatishlar lingvistik jihatdan puxta tizimga ega bo'lib, ular leksik, morfologik va sintaktik vositalar orqali ifodalanadi. Ushbu o'xshatishlar asarning badiiy-estetik qimmatini oshirish bilan birga, Ogohiyning til mahoratini va mumtoz adabiyotdagi tashbeh an'alarini yorqin namoyon etadi. O'xshatishlarning lingvistik tahlili asar poetikasini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Badiiy tilning tasviriyl vositalaridan biri hisoblangan o'xshatish obrazlilik, tasvirlilikni kuchaytirishi favqulotda poetik ifodalilik xususiyati bilan ajralilib turadi. O'xshatish tasviriyl ifodaning eng qadimiy shakllaridan biri sanaladi. O'xshatishning mundarijasini o'xshatish, o'xshovchi va o'xshamish tashkil qiladi. Aristotel poeziyani o'xshatish san'ati deb ataydi. Uning fikricha, inson boshqa mavjudotlar-dan o'xshatish qobiliyatiga ega ekanligi bilan ham farqlanadi, hatto dastlabki bilimlarni o'xshatishdan oladi va bu jarayon samaralari barchaga huzur bag'ishlaydi. Mumtoz o'zbek she'riyatida o'xshatish an'anaviyl badiiy san'at turi bo'lib, XV asr ilmi bade' donishmandi Atoulloh Husayniyl unga shunday ta'rif bergan: "Tashbeh vasfta bir nimani bir nimaga o'xshatmoqdin iboratdur. Anikim, tashbeh qilurlar mushabbah derlar va anikim, anga tashbeh qilurlar mushabbah bih derlar va ul vajh-i-shibh (o'xshash tomoni) derlar."

O'xshatish tasviriyl vosita sifatida ko'pincha badiiy nutqda qo'llaniladi. Bu holat shu vositaning qisman uslubiyligini ham ta'minlaydi. Ammo o'xshatish badiiy nutq doirasida chegaralanib qolgan emas, uni nutqning boshqa ko'rinishlarida, jumladan, so'zlashuv nutqida ham ko'plab holatlarda uchramiz.

O'zbek tilshunosligida o'xshatish haqida ilk tadqiqot olib borgan M.Mukarramov o'xshatishning uch asosdan iboratligi o'xshatiluvchi obyekt va o'xshovchi obraz o'xshatishning asosi ekanligini ta'kidlaydi¹. O'xshatish vositasi asos sifatida hisobga olinmaydi. Prof N.Mahmudov o'zbek tilida o'xshatishlarning to'rt

1. ¹ Mukarramov M. Ўзбек тилида ўхшатиш. – Тошкент: Фан, 1976. – Б. 88.

unsurdan tashkil topishini, ular o'xshatish subyekti, o'xshatish etaloni, o'xshatish asosi, o'xshatishning shakli ko'rsatkichi ekanligini ta'kidlaydi.

H.Dadaboyev o'zbek tili tarixiy terminlari tadqiqi asnosida Ogahiyning tarixiy asarlariga murojaat qilgan va tatovul, qaroqchilamoq, chapovulchilamoq, nikomish, arg'ishchi kabi so'zlarning faqat Ogahiyning tarixiy asarlarida uchrashini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, olimning "Ogahiy tarixiy asarlaridagi ijtimoiy siyosiy terminlar tizimi"² va "Ogahiy tarixiy asarlari so'z boyligida o'zlashma qatlamning o'rne" nomli maqolalarida berilgan nazariy fikrlar asar leksikasi va lug'at boyligini aniqlashda muhimdir, "Ogahiyning Xiva xonlari tarixiga oid asarlaridagi ma'muriy-boshqaruv terminologiyasi xususida" maqolasida shoir tomonidan Xiva xonlari tarixini yoritishda o'zbek adabiy tili so'z boyligi imkoniyatlaridan mohirona ifoda etganini, davr terminologik tizimining shakllanishi va rivojlanishiga salmoqli ulush qo'shilganligi yaqqol ochib berilgan. Jumladan, olim shoir asarlari tilidagi ijtimoiy-siyosiy terminlar tarkibida qadimgi turkiy til va eski turkiy til davridan faol qo'llanib kelayotgan asl turkiycha istilohlar o'z ifodasini topgani, bu so'z-terminlar birlamchi ma'nosini deyarli aynan qolishga erishgani, ayni paytda VII-XIV asrlarda keng ishlatilgan tub turkiycha istilohlarning ma'lum qismini Ogahiy davri o'zbek adabiy tili so'z boyligidan chiqib ketgani, buning sababi esa ko'p sonli o'zlashmalar va yangidan yasalgan leksik birliklar ekanligini izohlab keltirgan.

Ogahiy asarlaridagi o'zlashmalari bo'yicha yana bir muhim tadqiqot sifatida R.Mahmudovning "Ogahiyning tarixiy asarlarida o'zlashmalar" nomli monografiyasini keltirishimiz mumkin. Ushbu monografiyada Ogahiy tarixiy asarlari leksikasidagi o'zlashmalarning qo'llanish sabablari o'rganilgan va ularning genealogik tahlillari amalga oshirilgan. A.O'rozboyevning 2013-yil e'lon qilingan "Ogahiyning tarixiy asarlari leksikasi" mavzuidagi ilmiy tadqiqoti ham shoir ijodi leksikasini o'rganish jihatidan katta ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, uning "Ogahiy asarlari lug'atini yaratish" – kun tartibidagi masala³ maqolasi bilan xuddi "Navoiy asarlari lug'ati" singari izohli lug'at tuzish va chop etish g'oyasini ilgari surdi. Ammo mazkur lug'at "Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati" va "Navoiy asarlari lug'ati" ning aynan o'zi bo'ladi, degan tasavvur mutlaqo to'g'ri emasligini izohlab o'tadi.

Ogahiyning tarixiy asarlari nashriga ilova lug'at tuzgan N.Norqulov xizmatlarini ham shoir asarlari tilida ijtimoiy-siyosiy leksikani o'rganishga qo'shilgan o'ziga xos hissa sifatida baholash mumkin. Mazkur lug'atda 400 ga yaqin so'z izohlangan.

Yaqin yillardan beri Ogahiy ijodining tilshunoslikdagi talqinlari borasida ko'plab maqolalar e'lon qilinishi kuzatilmoqda. Bunga misol tariqasida

2. ² Dadaboyev H.Ogahiy tarixiy asarlaridagi ijtimoiy-siyosiy terminlar tizimi xususida.O'zbek tilshunosligining dolzarb masalalari (Ilmiy maqolalar to'plami. – Toshkent, 2009. – B.21-24.

3. ³ O'rozboyev A.Ogahiyning tarixiy asarlari leksikasi. – Toshkent, 2013.

4. O'rozboyev A.Ogahiy asarlari lug'atini yaratish – kun tartibidagi masala. – Toshkent: TDSHU, 2020.

Mahmudovning “Ogahiy tarixiy asarlarida qo‘llangan ayrim Avestoviy antroponimlarning etimologiyasi” maqolasini keltirishimiz mumkin. Mazkur maqolada Ogahiyning tarixiy asarlarida qo‘llangan etimologiyasi “Avesto” bilan bog‘liq ayrim antroponimlar tadqiq qilingan va ularning komponent tahlili amalga oshirilgan. Shuningdek, Ogahiy asarlari tilini dialektologik jihatdan ham o‘rganishga qiziqish kuchaymoqda. Xususan, Sh.Norbayeva “Ogahiy asarlari leksikasi va Xorazm shevalari lug‘at fondi” maqolasida Ogahiy tarixiy asarlarida faol qo‘llanilgan ayrim lug‘aviy birliklar Xorazm shevalari lug‘at fondiga qiyoslagan va unda mumtoz manba leksik fondiga mansub so‘zlarga nisbatan dialektalizm atamasini qo‘llash bahsli masala ekaniga ham to‘xtalib o‘tgan.

Muallif o‘z g‘oyalarini obrazli va yaqqol ko‘rsatib berish uchun bir qator badiiy san’atlardan mohirona foydalangan, ular orasida o‘xshatishlar (tashbeh) alohida o‘rin tutadi. Albatta, bu qiyoslar muallif yashagan davr muhiti, yashash tarzi va madaniyati bilan chambarchas bog‘liq. D.Xudayberganova lingvokulturologiya bo‘yicha izlanish olib borgan V.Maslova fikriga tayangan holda shunday deydi: “Xalqning muayyan predmet, belgi, harakat-holatiga munosabati, assotsiativ fikrlash tarzi o‘xshatishlarda ham namoyon bo‘ladi. Jumladan, buni o‘zbek tilidagi insonga doir o‘xshatishlar 8 ta ma’noviy guruhni tashkil etib, ularda hayvon, o‘simlik, meva nomlarini bildiruvchi so‘zlar etalon sifatida ko‘p qo‘llanganligi ona tilimizda muloqot qiluvchi til sohiblarining etnopsixolingvistik xususiyatlarini namoyon qiladi⁴. Ogahiyning nazmiy merosini manbashunoslik nuqtayi nazaridan tadqiq etgan adabiyotshunos F.G‘anixov jayevning amalga oshirilgan tadqiqotlarni alohida e’tirof etish lozim.

Demak, maqolada Ogahiyning “*Ta’viz ul-oshiqin*” asarida qo‘llangan o‘xshatishlarning lingvistik xususiyatlari puxta tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida o‘xshatishlarning leksik, morfologik va sintaktik tasnifi aniqlanib, ularning badiiy ifoda vositasi sifatidagi roli yoritildi. Shuningdek, o‘xshatishlarning semantik tuzilishi va ifodaviy imkoniyatlari asar poetikasida muhim ahamiyatga ega ekanligi ko‘rsatildi. Natijalar Ogahiy ijodining til va uslub jihatlarini chuqurroq anglashga, mumtoz o‘zbek adabiy tilining rivojlanish jarayonini o‘rganishda esa ilmiy manba sifatida xizmat qilishiga imkon beradi. Shu bilan birga, maqola klassik o‘zbek adabiyotida tashbeh san’atining badiiy-estetik qiymatini ham ochib beradi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdurahmonov, G‘. *O‘zbek adabiy tili tarixi*. — Toshkent: Universitet, 2008.
2. Dadaboyev H. Ogahiy tarixiy asarlaridagi ijtimoiy-siyosiy terminlar tizimi xususida. O‘zbek tilshunosligining dolzarb masalalari (Ilmiy maqolalar to‘plami. — Toshkent, 2009. — B.21-24.
3. Husanov, B. *O‘zbek adabiy tilining tarixiy rivoji*. — Toshkent: Fan, 2004.

5. ⁴Xudoyberganova D. O‘zbek tilidagi badiiy matnlarning antroposentrik talqini. Filol f.n.diss...avtoreferat. — T., 2015. — B.31.

4. Hamidiy, H. *O'zbek mumtoz adabiyotida uslub masalalari*. — Toshkent: Fan, 1987.
5. Islomov, Z. *Ogohiy lirikasining badiiy xususiyatlari*. — Toshkent: Navro'z, 2015.
6. Мукаррамов М. Ўзбек тилида ўхшатиш. — Тошкент: Фан, 1976. — Б. 88.
7. Normatov, S. *Ogohiy asarlarida obraz va tasvir*. — Toshkent: O'qituvchi, 2009.
8. Saidov, S. *She'riy til va badiiy mahorat*. — Toshkent: O'qituvchi, 1990.
9. Sobirov, T. *Mumtoz she'riyatda tashbeh va qiyos*. — Toshkent: Fan, 2001.
10. Tojiyev, Y. *XIX asr o'zbek adabiyoti va adabiy muhit*. — Toshkent: Fan,
11. Tursunov, A. *O'zbek mumtoz adabiyotida stilistika*. — Toshkent: Fan, 2013.
12. Xudoyberganova D. O'zbek tilidagi badiiy matnlarning antroposentrik talqini. Filol f.n.diss...avtoreferat. — T., 2015. — B.31.
13. O'rozboyev A. Ogahiyning tarixiy asarlari leksikasi. — Toshkent, 2013.
14. O'rozboyev A. Ogahiy asarlari lug'atini yaratish – kun tartibidagi masala. — Toshkent: TDSHU, 2020.
15. Xudoyberganova D. O'zbek tilidagi badiiy matnlarning antroposentrik talqini. Filol f.n.diss...avtoreferat. — T., 2015. — B.31.